

TAMARA NIKOLIĆ ĐERIĆ
Etnografski muzej Istre, Pazin

Istra u putopisu Charlesa Yriarte

Analiza putopisa kao književnog teksta i teksta kulture

Autorica donosi kraći pregled problematike donedavne marginalizacije nefikcionalne pripovjedne proze te njezine strukturne mijene iz rakursa teorije i povijesti književnosti, položaj putopisa u povijesti etnoloških istraživanja, te obrate koji su putopis doveli u centar interesa obiju disciplina. Putopis se u tekstu analizira ne samo kao književni tekst, već, što je ovdje važnije, i kao tekst kulture, vezujući se pritom na Geertzov koncept kulture kao teksta i antropološkog istraživanja kao interpretacije istog. Kao primjer za analizu autorica koristi putopis *Istra i Dalmacija* (1878) francuskog autora Charlesa Yriarte.

[putopis, imagologija, tekst kulture, Istra, Yriarte]

UDK 821.163.42.09-992 Yriarte, Ch.
prethodno priopćenje
primljeno 10.6.2012.
prihvaćeno 13.7.2012.

Nekoliko je ključnih događaja posljednjih godina uvjetovalo ponovno otkrivanje putopisa kao objekta etnološkog istraživanja. U tom kontekstu putopis više nije samo izvor “činjeničnog stanja” nekog minulog vremena, nego se analizira, između ostalog, i kao tekst kulture.¹ Pojmovno se oslanjam na Clifforda Geertza koji navodi:

Kultura ljudi/naroda složena je cjelina tekstova, koji su i sami složene cjeline, a koje se antropolog napreže čitati preko ramena onih kojima ti tekstovi uistinu pripadaju.² (Geertz 1979:222)

Dalje, slijedeći Geertzovu ideju o kulturi kao mreži značenja, svaki kulturni produkt, uvjetno rečeno, pa tako i putopis, u sebi utjelovljuje niz značenja koja etnolog/kulturni antropolog iščitava. Konkretno, “svaki tekst inskribira u određenu kulturu sebe kao označitelja kulture”, pa se tako javlja dvostruka inskripcija teksta, odnosno “tekst se upisuje i u kulturu

¹ “...Geertzov pristup kulturi temelji se na metafori kulture kao teksta i antropološkom istraživanju kao interpretaciji teksta” (Moore 2002:318). Ideje izlaže prvi put u zbirci eseja *The Interpretation of Cultures* (1973).

² Autoričin prijevod engleskog originala: “the culture of a people is an ensemble of texts, themselves ensembles, which the anthropologist strains to read over the shoulders of those to whom they properly belong”.

kojoj pripada, ali i u kulturu koju opisuje" (Leboš 2007:153). Putopisom kao tekstom kulture otkrivamo ne samo literarnu kreativnost pojedinca ili "činjenično" stanje određenog povijesnog trenutka, nego se približavamo svijetu u kojem neki Ja konstruira Drugog, pritom govoreći više o vlastitoj kulturi nego li onoj opisanoj. Takvo shvaćanje putopisa uvjetuje upravo obrat unutar etnologije prema vlastitom tekstu, odnosno "promišljanje o proizvodnji znanja, tekstualnoj i retoričkoj tradiciji etnografije i njenog odnosa spram društvenog konteksta" (Pletenac 2007:10). Do obrata dolazi i u drugim disciplinama, te se tako putopis s margina teorije književnosti polako primiče centru i to vjerojatno zahvaljujući "širenju predmetnoga interesa na povijest mentaliteta, svakodnevnog života i kulturu marginalnih društvenih skupina" (Duda 1998:7).

Odnos putopisa i etnologije je zaista duga vijeka, jer su upravo putopisi sadržavali prve opise kulture nekog stanovništva te im stoga "etnologija i kulturna antropologija čak i priznaju formativnu ulogu u stvaranju znanja o drugom" (Pletenac 2007:9). Ono što se posljednjih desetljeća događa i što se ovim radom pokušava primijeniti na putopisu o Istri jest upravo "čitanje između redaka". U tom pokušaju čitanja Yriarte okosnicu rada čine dva teksta koji su i drugim autorima naših prostora dali određene teorijske okvire:³ to su radovi Deana Dude *Priča i putovanje* (1998) i Mary Louis Pratt *Imperial Eyes – Travel Writing and Transculturation* (1992). Prema odabiru ključne literature jasno je kako se ovoj analizi želi pristupiti iz dva rakursa: najprije teorije književnosti, žanrovskim smještanjem putopisa sa svim strukturalnim principima i problemima donedavne marginalizacije nefikcionalne pripovjedne proze, a zatim i etnološkog i/ili kulturnoantropološkog, uvodeći pojmove anti-osvajanja, kontaktne zone, autoetnografije i transkulturacije. Ključno mjesto analize Yriarteova putopisa, gdje se oba diskursa možda najbolje isprepliću i nadopunjuju, predstavljaju strategije reprezentacije. "Reprezentacija nastaje i postoji tek kroz svoje strategije, ona je na određen način upisivanje vlastite kulture u prostor i društvo ili šire univerzum" pritom "glavna reprezentacijska strategija Zapada je tekstualnost" (Pletenac 2007:47).

Putopis iz rakursa povijesti i teorije književnosti

Putopis kao književni žanr vuče svoje korijene još iz antike. U srednjem vijeku svodi se uglavnom na hodočasničke tekstove, a u renesansi, za-

³ Pletenac u analizi Fortisova djela *Put u Dalmaciju*, Leboš analizom teksta *Sjećanje na putovanje u zemlju Slavena s juga* i Grgurinović analizom putopisa Rebecce West *Crno janje, sivi sokol*.

hvaljujući zemljopisnim otkrićima ali i profanizaciji znanosti, putopis doživljava procvat u kontekstu raznovrsnosti stila i namjene. Tako Miličić navodi tri podvrste renesansnog putopisnog stvaralaštva: hodočasnički, izvještajni i apodemički (usp. Miličić 2010:43). Strukturalne mijene putopisa ovisile su upravo o pobudama putopisaca, ali i specifičnim povijesnim okolnostima.

“I pripovjedači su osobnosti stvorene tekstem”, ustvrđuje Lanser (1981) imajući na umu, s oslonom na Uspenskog (1970), prostornu, vremensku, psihologijsku i ideologijsku dimenziju njihova očitovanja. (Biti 2000:330)

U uvodnom dijelu, koji nam možda i najviše govori o samom autoru, Yriarte navodi kako će njegove osobne sklonosti zasigurno imati utjecaja na strukturu putopisa. Naime, osim analize ekonomskih resursa i razvojnih potencijala, Yriarte ne može odoljeti a da ne spomene navike, tradicije, povijest i slavu posjećene zemlje (Yriarte 2003:12). Yriarte predstavlja primjer tipičnog romantičarskog putopisca gdje do izražaja dolazi njegova sklonost senzacijama, otkrivanju novih svjetova i kulturoloških tema te iluziji o “dobrim divljacima” (usp. Bertoša 1999:5-6), za razliku od prosvjetiteljskog, osamnaestostoljetnog, “znanstvenog” pisanja koje karakterizira klasifikatorska shema s konačnim ciljem “nove europocentričnosti” (usp. Pratt 2003:5). Ipak, izrazita simpatija prema “dobrom divljaku” Yriarteu je izazvala i neugodnosti. Naime,

Yriarteova su romantična viđenja istarske stvarnosti izazvala trenutni i oštri odgovor tadašnjeg talijanskog nacionalno-liberalnog, nacionalističkog i iredentističkog povjesničara Paola Tedeschija. (Bertoša 1999:7)

Teško je u prvi mah odrediti njegove političke sklonosti, čini se kako Yriarte uspješno balansira između osuda i pohvala, domaćeg i stranog, opasnog i pitomog. Moguće da je ovdje riječ i o marketinškim trikovima usmjerenim francuskoj publici ili nedovoljnom poznavanju društvenopovijesnih prilika istarskog poluotoka koje ostaju u sjeni romantičarskih vizija.

Kao što su zemljopisna i druga otkrića oblikovala znanstvenu paradigmu renesansnog vremena, tako se ključnim događajem koji je uvjetovao strukturu, stil i “misiju” putopisa 18. stoljeća smatra Linnéov sustav klasificiranja biljnog i životinjskog svijeta (1735. godine). Čini se da, unatoč odmaku od suhoparnog, “znanstvenog” stila prosvjetiteljskog pisanja, kasniji putopisci, pa tako ni Yriarte, ne mogu izbjeći sada već “urođeno” klasificiranje svijeta oko sebe. Posebnu karakteristiku Yriarteova putopisa, potpuno u skladu sa romantičarskim idejama o etnosu te nacionalnim pokretima diljem Europe, čine opisi pojedinih zajednica na prostoru Istre.

Njegova je klasifikatorska shema pritom temeljena na površnom znanju i “konfuznim romantičarskim idejama o etnosu i etosu pojedinih kulturnih i jezičnih skupina” (Bertoša 1999:7).

Unatoč bogatoj putopisnoj tradiciji, do druge polovice 20. stoljeća teško se nalazi sustavna književnoznanstvena obrada spomenutog žanra. Moguće da je tome uzrok dominantan tip književnopovijesnog diskursa, s obzirom na to da se i prilikom rijetkih uvrštavanja u kod književnosti putopis najčešće razumije kao dokument vremena ili stvaralačkog procesa uglavnom nezanimljiva sadržaja (Duda 1998:7-8). Žanrovsku zbrku i dugogodišnju marginalnu poziciju vjerojatno je uzrokovala i “prilična nepromišljenost temeljnih sastavnica žanra i iznimna neselektivnosti prilikom uvrštavanja tekstova u žanrovsko polje” (ibid.:30). Naime, putopisom se često smatraju svi tekstovi koji sadrže putovanje kao temu i okolicu radnje ne uzimajući pritom u obzir

posebnost subjekta putopisnog diskurza, razloge njegova putovanja, odabrani itinerarij, perceptivnu sposobnost, fikcionalnu ili dokumentarnu usmjerenost teksta i pripovjedačko umijeće. (ibid.:31)

Ipak, unutar postmodernih i poststrukturalističkih okvira gdje se u najširem smislu podrazumijeva kritika “reprezentacijske paradigme” (Biti 2000:397), obratom historiografije prema povijesti svakodnevnog života i povijesti mentaliteta te multidiskurzivnog pristupa kulturalnih studija, teorija i povijest književnosti, kao i, na kraju krajeva, etnologija, dovode putopis s margina discipline u njezino središte. Osim disciplinskih odrednica, vjerujem da je i tržište uvjetovalo popularnost putopisa kao i drugih dotad manje atraktivnih žanrova poput (auto)biografije. Duda ne navodi samo nepromišljenost i nesustavno proučavanje putopisa kao razlog zbrke unutar žanra, nego je po njegovom sudu posljedica takvog stanja povezanost pripovijedanja i putovanja. Naime, “mijenjaju se razdoblja, žanrovske hijerarhije i književna moda, a putovanje je uvijek među najfrekventnijim temama” (Duda 1998:32). Čini se da je uzrok “književnog dugog trajanja teme putovanja proizlazi iz temeljnih zahtjeva pripovjednog posredovanja” (ibid.:34). Tako, putopis analiziramo alatima naratologije, odnosno teorije pripovijedanja.⁴ Pojam uvodi Tzvetan Todorov 1969. godine, “kanonizirajući time ne samo analitičke tečevine svojih neposrednih prethodnika – Lévi-Straussa, Barthesa, Greimasa – već i ruskih formalista, a napose Proppa (1928.)” (Biti 2000:327). Iako se pojavljuje relativno ka-

⁴ “Iako između spomenutih disciplinarnih naziva nema nekih značajnijih razlika, mogli bismo naratologiju uvjetno smatrati nešto užim dijelom teorije pripovijedanja, odnosno metodom analize pripovjednog teksta koja se temelji na strukturalističkim ili pak semiotičkim zasadama.” (Duda 1998:37).

sno, naratologija kao smjer unutar književne teorije u 20. stoljeću ostavlja dubok trag i u etnološkoj/kulturnoantropološkoj teoriji i praksi, posebice nakon premještanja naglaska s proze na pripovijedanje, što olakšava širenje predmeta na proučavanje usmenih pripovjednih oblika (ibid.:328). Širinu predmetnog polja naratologije dodatno je osnažio Roland Barthes, najavljujući kako “nema niti je ikada bilo naroda bez pripovjednog teksta” (Duda 1998:38), te uvodeći široki raspon medija kojim se naracija za pravo ostvaruje.

Duda navodi kako su upravo “znanje i naracija, odnosno upućenost u stvar i njezino posredovanje središnje sastavnice određenja svake, pa tako i putopisne pripovjedne situacije.” Yriarte započinje putopis povijsnim (“Ugovorom iz 1815. godine Istra postaje sastavnim dijelom Austro-Ugarskog Carstva” (Yriarte, 2003:15)) i geografskim (“smještena na sjeveru Jadrana...” (ibid.)) činjenicama, potkrepljujući i dokazujući tako svoje znanje koje ga legitimira da to znanje prenese francuskom čitateljstvu (ibid.:41). Nadalje, Duda predlaže sedam odrednica koje predstavljaju sustav književnopovijesne retorike putopisa: ...“to su obrazloženje (okvir), itinerarij, subjekt putopisnog diskurza, leksikon, dotematizacija, priča i naslovljenik”⁵ (Duda 1998:92).

Putopisni uvod – pozicioniranje putopisca

Yriarte započinje svoj putopis uvodom u kojem donosi i obrazloženje itinerera, odnosno plan putovanja, dodajući pritom kako će čitatelj posjetiti egzotične zemlje tek kojih stotinjak milja udaljene od glavnih europskih gradova. Važno je naglasiti kako putopis, koji nam 1999. godine donosi izdavačka kuća Antibarbarus, predstavlja samo dio (Istra i Dalmacija) originalnog Yriarteovog putopisa, što neminovno predstavlja ograničavajući

⁵ U okviru se daje putopiščevo objašnjenje razloga nastanka teksta, čime se iscrtavaju granice vlastitog diskurza. Itinerarij obuhvaća “obavijesti o odabiru i slijedu putničkih postaja, vremenu i načinu putovanja”. “Kategoriju putopisnog subjekta oblikuju pitanja o uporištima putopiščeve legitimacije, načinima njegova predstavljanja, perceptivnoj i diskurzivnoj sposobnosti, mogućim podudarnostima i razlikama s obzirom na mentalne stavove vremena i književna strujanja” dok se pod leksikonom (katalog) podrazumijeva “postupak strukturiranja obavijesti o zemljopisno-kulturnom području koje je putopisom obuhvaćeno”. Važno je pritom napomenuti kako se “leksikonom istodobno otkriva i putopisni subjekt i svijet kojim putuje”. “Dotematizacija uključuje tipove znanja ili obavijesti kojima se nadograđuje osnovno putopisno izlaganje”, priča “obuhvaća događajnu i akcancijalnu strukturu putovanja te moguću srodnost s autorovim pripovjednim tekstovima fikcionalne naravi”. Konačno, “naslovljenik je kategorija kojom se pokušava razmotriti komunikacijska usmjerenost putopisa” (Duda 1998:93-146).

faktor prilikom same analize i eventualne usporedbe istočne i zapadne jadranske obale, no, s druge strane, cilj ovog rada nije analiza Yriarteova opusa, već pokušaj da se na određenom primjeru iskristaliziraju poneke strategije reprezentacije. Stil pisanja, "književniji" nego onaj putopisa isključivo "znanstvenog karaktera", upućuje na osnovne karakteristike romantičarskog zanosa. U uvodu se iznosi i razlog njegova putovanja. Kao novinar časopisa i revija poput *Monde Illustré*, *Tour du Monde* ili *Figaro*, Yriarte je imao i potrebe egzistencijalne prirode, članci su stoga morali biti zanimljivi, te u duhu onoga vremena predstaviti narode na "rubovima europske civilizacije (Bertoša ibid.). Putovanje planira započeti u Veneciji te ga tamo i završiti. Posebno naglašava civilizacijska dostignuća *Serenissime*, te iako putuje od sjevera prema jugu (usp. Pletenac 2007:55), cilj mu je zaokružiti, njemu logičnu, cjelinu te se zapadnom jadranskom obalom (Italija) vratiti ponovno u Veneciju. Iako izgleda da Yriarte nema političke simpatije usmjerene prema talijanskom nacionalizmu, očita je sklonost talijanskom kulturnom krugu kao "civiliziranijem" od onog slavenskog, što se može iščitavati kroz cijeli putopis.

U uvodnom pasusu (okvir), u kojemu najavljuje avanturu i egzotičnost, Yriarte se na određeni način ograđuje te navodi kako "ovdje nije riječ ni o pustolovnim ekspedicijama ni geografskim otkrićima". Kako se već sam termin "otkriće" može tumačiti kao kolonijalna kategorija (Pletenac 2007:34), teško je ne razmišljati o odnosima moći koji se literarnim strategijama ostvaruju kroz putopis. Naglasak na kretanju uz obalu, pogotovo kada kaže "zaći ćemo najviše dvadesetak milja u unutrašnjost kopna jadranskog zaljeva", svakako je simptomatičan: ukazuje na opasnost zaleđa koje ujedno predstavlja i istok zemlje. Ipak, nakon izjava o namjeri da se kreće uz obalu i ulazi tek nekoliko milja u unutrašnjost, Yriarte navodi:

Novina putovanja koje predlažem ogleda se u tome što se ne kanim držati rubnih područja koja su nekad bila mletačka, turska, lombardska, saracenska, normanska, gotska ili grčka. To bi značilo slijediti put parobroda koji pristaju u svakom većem mjestu na obali. (Yriarte 2003:10)

Možemo zaključiti kako u nastojanju da prepriča novinu, što predstavlja još jedan od ključnih elemenata pripovjednog teksta, Yriarte balansira između opasnosti/tuđine/novine i sigurnosti zadanog puta, vjerojatno radi određenih čitatelja. S obzirom na to da dalje u tekstu Yriarte spominje informacije logističke prirode – cijene prijevoza, noćenja, cestovnu infrastrukturu – moguće je zaključiti kako je tekst usmjeren, između ostalog, i potencijalnim putnicima u te krajeve. S druge strane, ako znamo da je jedna od značajki romantičarskog putopisa idealiziranje "divljaka" i "vraćanje prirodi", Yriarte je morao ublažiti "opasnost" rubnih dijelova europske civilizacije.

Istra očima Charlesa Yriarte

Putopis *Istra i Dalmacija* započinje kao i itinerer u koji nas autor uvodi, iz Trsta prema jugu. Sastoji se iz tri dijela: Istra, Kvarner i Dalmacija. Za potrebe ovog rada zadržat ćemo se na dijelu o Istri, podijeljenom u šesnaest manjih cjelina. U prvoj cjelini putopisa o Istri, putopisac uglavnom donosi "opće činjenice" za prostor cijele Istre. Posebno se osvrće na etnički sastav poluotoka, napominjući kako obalne krajeve nastanjuju Talijani, unutrašnjost Slaveni, dok je njemački element zastupljen u manjem broju preko činovnika. Osim prema etničkom sastavu, Yriarte dijeli stanovnike i prema vjeroispovijesti. Tako napominje da je katolicizam dominantna religija, opisujući pritom Slavene revnijim vjernicima od Talijana, a ono što ga se posebno dojmilo jest pravoslavna zajednica u Peroju. U narednih petnaest cjelina Yriarte putuje Istrom, zaustavljajući se tek nekoliko dana, ponekad i sati, u pojedinim gradovima. Najviše pažnje posvećuje Pazinu, centru Istre, u kojemu se, prema Yriarteu, susreće cijeli istarski svijet. "...grad istodobno nosi i njemačka i talijanska i slavenska obilježja..." to je "srce Istre u kojem na licu mjesta možemo proučavati običaje, narode, poljoprivrednu i trgovačku statistiku zemlje" (Yriarte 1999:24). Ponovno izrijekom i vrlo jasno Yriarte napominje da analizira trgovačke i poljoprivredne statistike, što nije u skladu s romantičarskim zanosima putopisaca, već više podsjeća na "znanstvene" putopise prosvjetiteljskog karaktera. No, već smo uvidjeli dvostruku i neodređenu ulogu Yriarteova putopisa.

Prije dolaska u Pazin, Yriarte tek nakratko zastaje u Kopru, Bujama, Vižinadi, Portorožu. Posebno spominje solane i brodogradilišta koja je posjetio, ističe veliki broj zaposlenika u tim industrijskim granama, ali donosi i lijepe opise vinograda gdje se "grane ugibaju pod gustim crnim grozdovima, a lišće, poprimajući crvenkastu boju, odijeva jesenske tonove" (Yriarte 1999:19). Opisi Pazina vrlo su značajni i detaljni. Kako sam Bertoša u predgovoru putopisa navodi, ti su opisi bili toliko inspirativni da je Jules Verne smjestio dio radnje svog romana *Mathias Sandorf* upravo u Pazin (usp. Bertoša 1999:8). Tu se narod okuplja na sajmu, pa Yriarte susreće Rome, Morlake, Istrane s juga, razne Slavene u raznovrsnim nošnjama. Paradoksalno, uz svu "raznolikost kostima" Yriarte nam opisuje mušku nošnju ovako:

Muškarci nose samo po jednu naušnicu..., prsluci su im od bijele vune, s malim ravnim plisiranim ovratnikom, a kopčaju se s dva lijepa filigranska gumba. (Yriarte 1999:29)

Yriarte ne donosi nikakve razlike u opisima, nego nošnju svodi na jedan tip; esencijalizacijom sve zajednice postaju jednake te se tako dobiva do-

jam nepromjenjivosti. Ipak, kontradiktornost putopisca neprestano je prisutna, dok s jedne strane napominje izrazite razlike, s druge donosi podjednake opise za sve grupe.

Nakon Pazina, Yriarte putuje u Poreč, gdje se već iz daljine može osjetiti "specifična talijanska profinjenost" (ibid.:31). Tu se posebno opisuje kulturna baština, s naglaskom na Antici, vječnoj inspiraciji putopisaca. Prisutna je i usporedba s talijanskim bazilikama, prilikom koje sličnost porečkih građevina s onim talijanskim svakako podrazumijeva naprednost Poreča u odnosu na druga istarska mjesta. Yriarte donosi detaljne opise arheoloških nalaza i povijest restauratorskih zahvata.

Put do Pule nastavlja morem i primjećuje kako su prometne veze na zapadnoj obali izvrsne, te kako je to privilegirana obala na kojoj su se nekada nizale rimske kolonije kojima je kasnije Venecija osigurala prevlast i prosperitet (ibid.:35). I dalje kroz tekst Yriarte, uz opise prirodnih resursa, ističe kako je Istra siromašna zemlja koja ima bogate kamenolome, vrsne mornare i bogate šume (ibid.). Na putu do Pule zaustavlja se nakratko u Fontani, Vrsaru, Rovinju i Fažani. Ukratko opisuje svako mjesto, s posebnim naglaskom na prirodne resurse i mogućnosti razvoja. Konačno, Pula za Yriarte predstavlja vrlo zanimljiv grad podijeljen između austrijskog, činovničkog i uređenog djela te talijanskog, bučnog i pomalo kaotičnog. Na temelju prvih dojmova Yriarte donosi i opće karakteristike oba naroda, a Hrvate spominje samo u kontekstu pogrđnih riječi koje si djeca dovikuju na ulici. Posebice značajno u opisu Pule jest detaljno opisivanje Arsenala, na koje ću se osvrnuti dalje u tekstu.

Imagološkim sredstvima o Istri i Istranima

Priča kao nositelj događajne strukture u romantičarskim se putopisima stalno isprepliće sa dotematizacijom i samim pripovijedanjem zгода. Kao što je navedeno, upravo se u pripovijedanju krije određena doza fikcije koja ulazi i u domenu imagoloških istraživanja. Područje unutar književne teorije u kojem je putopis kao predmet proučavanja uvijek imao svoje mjesto zasigurno je komparativna književnost, budući da se sama priroda komparacije temelji na međusobnoj interakciji i dodirima dvaju kultura. Prilog putopisca je pritom "kamenčić u mozaiku jedne velike slike o drugima koju komparatistika tradicionalno smješta u područje koje zove imagologijom" (Duda 1998:12). Kako se imagologija zapravo bavi slikama, odnosno predodžbama koje neki pojedinac ili zajednica proizvode u odnosu na drugu kulturu, to nam disciplinarno polje pojednostavljuje ostvarenje projekta čitanja putopisa kao književnog teksta i teksta kultu-

re. Pritom su se i na *imagološkom* polju lomila koplja i to oko same svrhe ove poddiscipline. Naime, kritike američkog komparatista Welleka, koji u imagologiji ne vidi doprinos književnoj teoriji već sociološkoj i psihološkoj, "ublažio" je Hugo Dyserinck, zagovarajući interdisciplinarna istraživanja koja, prema njegovom sudu, mogu samo doprinijeti spoznajama u svim navedenim disciplinama (Ivon 2008:42). U tom je kontekstu imagologija kao znanost o predodžbama posebno značajna u domeni spoznaje fenomena stereotipizacije. Značajniji doprinos dao je Pageaux, koji u pojmu stereotipa vidi "osiromašenu i naivnu sliku, maksimalnu redukciju neke predodžbe koja pruža minimalni oblik informacija za najmasovnije moguću komunikaciju", te tome supraordinira pojam kulturnog imaginarija koji "bi predstavljao skup slika o Drugom koji pripada nekoj kulturi ili grupi sa zajedničkim integracijskim kriterijem u određenom razdoblju" (ibid.:44). Prema Pageauxu, slika se mora proučavati u kontekstu društveno "imaginarnog",⁶ za koje smatra da je "neodvojivo od društvene i kulturne organizacije jer se kroz njega neko društvo vidi, o sebi piše, razmišlja, sanja" (Pageaux 2009:130). Slika Drugog, dakle, više otkriva o svijetu s kojeg pogled na Drugog i sud o njemu kreće (Sindičić Sabljo 2011:133). Govoreći o problemu antropološke reprezentacije, Rabinow također navodi kako je ono mjesto kulturne imaginacije, te da predstavljajučke prakse "...nisu *sui generis*, ona služe kao načini uspostavljanja smisla životnih svjetova..." (Rabinow 1992:132). Nizanjem stereotipa prilikom opisa fizionomije određenog etnika, zajedno sa pretpostavljenim karakternim osobinama, Yriarte fosilizira i esencijalizira stanovnike Istre:

Slaven je naočit; plavook i plavokos, vitkih udova, izrazito visok. Nije pretjerano sklon radu, no kada ga nužda natjera može se pokazati neumornim, a zbog svojih je sposobnosti vrlo prikladan za rad u polju... Među narodima koji nastanjuju Istru postoje mnoge nijanse, ponekad čak i fundamentalne razlike; slavenska se plamena međusobno ne miješaju i žene se unutra svog mjesta čuvajući specifičan način života, običaje i narodne nošnje. (Yriarte 1999:18)

Stereotipi o Istranima, kako navodi Nikočević (2008:174), mogu se pratiti gotovo do danas. Naime, u svome istraživačkom radu o austrijskoj etnografiji Istre, Nikočević pažnju posvećuje i putopisima gdje navodi brojne primjere neodgovornog prepisivanja stereotipa (ponajviše o Ćićima) (ibid.).

⁶ Pojam imaginarnog "Iser (1976) preuzima iz Sartreova *Imaginarnog* (1937), fenomenološki-psihološki studije imaginacije gdje Sartre na Husserlovu tragu istražuje oblike degradacije *spoznaje* konstitucijom *predodžbi*. Predodžba polazi od onoga što izbiva iz opazajnog polja pretvarajući u svojem postupku *irealizacije* upravo tu prazninu ili odsutnost u sliku" (Biti 2000:207).

Svojim zaključcima putopisac dodatno distancira jednu zajednicu od druge. "Tako, primjerice, uz visokog i robusnog Slavena postoji i Berkin, također Slaven, no mršav i grozničava izgleda" (Yriarte 1999:18). Etiketiranje koje nije ograničeno na puka opisivanja počinje se shvaćati kao urođene osobine jednoga naroda, a osoba/putopisac/novinar/znanstvenik kroz tu stereotipizaciju indirektno sebe stavlja u opoziciju. Tako nasuprot "divljeg" Balkana stoji "civilizirana" "Zapadna Europa". Upravo ta esencijalizacija, odnosno izdvajanje pojedinih osobina te pripisivanje tih osobina jednoj grupi ljudi dovodi do ideje o nepromjenjivosti, ali i pretpostavci da su te osobine zaista karakteristične za određenu grupu ljudi i da ih upravo te "primordijalne karakteristike" izdvajaju od drugih grupa (usp. Bakić Hayden 1992).

Putopis o Istri završava posjetom Peroju i Vodnjanu. Peroj se Yriarte jako dojmio, vjerojatno zato što tu zaista živi zajednica koja je zadržala neke kulturološke karakteristike od svojega dolaska u Istru iz Crne Gore još u 17. stoljeću. Ponovno tipizira stanovništvo, primjerice muškarce kao visoke, stasite i tamnokose, a njihov svakodnevni život vidi kao zamrznutu prošlost. "Biti danas ovdje znači prstom dotaknuti povijest koja će se s vremenom zamagliti, dok jednog dana ne ostane samo legenda" (Yriarte 1999:48). Nevjerojatno je pritom da samo nekoliko rečenica prije Yriarte potvrđuje određene promjene koje je ta zajednica prošla u posljednjih stotinjak godina u kontaktu sa drugim žiteljima Istre, naime, "nisu sačuvali nikakve nošnje" (ibid.).

Još jedna od ključnih značajki pripovjednog teksta leži i u činjenici da putopis ne poznaje dinamičnu događajnu strukturu, tipičnu za fiktionalne pripovjedne tekstove; "njegova je struktura vjerodostojna, pa je svaka napetost pseudonapetost, svaki zaplet pseudozaplet, svaki protuaktant tek tobožnji protuaktant" (Duda 1998:49). U predgovoru Antibarbarusovog izdanja Yriarteova putopisa *Istra i Dalmacija*, Bertoša opisuje putopisca kao

vrlo učenog i prodornog vizionara, temeljitog poznavatelja klasične Europe, ali i tragatelja za skrivenom etnokulturom, nepoznatom poviješću i dramatičnim preobrazbama naroda na rubovima europske civilizacije. (Bertoša 1999:5)

Takva najava dovoljna je kako bismo shvatili avanturistički/romantičarski okvir unutar kojega se Charles Yriarte kreće. Bertošin vokabular ukazuje na pseudozaplete koji bi trebali privući današnjeg čitatelja, kao što je to, stotinjak godina prije njega, trebao učiniti putopis spomenutog francuskog novinara, publicista, intelektualca i erudita. Osim toga, geografske opise pitome i plodne zapadne obale Istre (osim prostora koji nisu izloženi buri) te nepristupačne istočne obale ili unutrašnjosti, svakako možemo

sagledati u kontekstu stvaranja pseudozapleta. Pseudozaplet je vrlo često plod prepreka koje putopisac nailazi pri zadovoljenju svog cilja; pritom ulogu prepreka preuzima lokalno stanovništvo ili prostor koji se opisuje (usp. Pletenac 2007:52).

Kraći uvod u sastavnice pripovjednog žanra i probleme marginalizacije spomenutih tekstova te analiza putopisa *Istra i Dalmacija* svakako mogu dati i uvod u odnos etnologije i putopisa. Ni tu se putopis dugo nije promatrao (i) kao tekst o matičnoj kulturi, nego se isključivo uzimao u obzir kao izvor provjerenih "činjenica", legitimiziranih iskustvom putopisca.

Putopis u etnološkim istraživanjima

Spomenuto je ranije kako se putopisi ne proučavaju isključivo kao književni tekst, već i kao tekst kulture, ulazeći u tom kontekstu u sferu etnoloških promišljanja. Naime, kako je u uvodnom dijelu navedeno, Geertz pristupa kulturi kao nizu isprepletenih značenja koja postoje poput teksta, čekajući da budu "pročitana". Osim toga, uvođenjem ideje o "gustom opisu" Geertz podrazumijeva otkrivanje i utvrđivanje konteksta različitih kulturnih pojava. Putopisac kao "pra-etnograf" donosi činjenice i konstrukte, a analizom u duhu interpretativne antropologije, etnografski tekst (i putopis) se iščitava ne kao "...pisanje o, već pisanje same kulture" (Pletenac 2007:33).

Spomenuti obrat etnologije prema vlastitom tekstu i kritika reprezentacijske paradigme ključni su trenuci zahvaljujući kojima putopis više nije "izvor i teorijsko jezgro antropologije" ili "činjenično vrelo običaja i tradicija drugog već vrelo običaja i tradicija etnografije, etnologije i antropologije" (ibid.:10).

Baveći se putopisom kao kulturološkim tekstom, Mary Louise Pratt u susretu dviju kultura vidi društveni prostor razmjene u kojem su asimetrični odnosi moći često vrlo izraženi. Takve prostore ona naziva *kontaktnim zonama*, a referira se zapravo na "prostor kolonijalnog susreta" (*space of colonial encounters*) (Pratt 1992:6). Ponovno ću navesti primjer gdje Yriarte navodi kako "ovdje nije riječ ni o pustolovnim ekspedicijama ni geografskim otkrićima". Rekli smo kako se već sam termin "otkriće" može tumačiti kao kolonijalna kategorija (Pletenac 2007:34) pa, shodno tome, kontaktna zona ovog putopisa postaje prostor gdje se "susreću" Istra i francuski putopisac. Osim toga, govoreći o Peroju, Yriarte navodi kako planira posjetiti crnogorsku koloniju u Peroju te njezine stanovnike "proučiti na licu mjesta" (Yriarte 1999:28). Unutar kontaktnih zona javlja se *autoetnografija* u kojoj kolonizirani subjekt odgovara opisima samoga

sebe, ali to čini opisima koji nisu autentični već prilagođeni kulturi osvajača. U tom se smjeru kreće i pojam *transkulturacije* (Fernando Ortiz 1940). Naime, transkulturacija podrazumijeva selekciju i reinenciju prenesene materijalne i nematerijalne kulture iz dominantne u vlastitu kulturu. Iako navodim ove pojmove, a sve s ciljem da zaokružim kontekst u kojem se Mary Louise Pratt kreće govoreći o putopisima kao mjestima kolonijalnih reprezentacija, teško je, zapravo, naći primjer za iste u samom putopisu koji analiziram, s obzirom na to da se Yriarte kreće Istrom bez posebnog kontakta sa stanovnicima. On predstavlja “naivnog” promatrača, odnosno “muškarca koji gleda”. Naime, pojmom anti-osvajanje Pratt razlikuje “predstavljачke strategije kojima europski buržoaski subjekt pokušava osigurati vlastitu nevinost, dok u isto vrijeme potvrđuje europsku hegemoniju”⁷ (Grgurinović 2008:153). Nastavljajući se na Pratt, pojam anti-osvajanje odnosi se na znanstveni/tekstualni oblik kulturnog podčinjavanja nasuprot imperijalnoj retorici osvajanja, gdje se pod “osvajanjem” ili, kako ga Pratt naziva, “muškarcem koji gleda” (eng. *seeing man*) podrazumijeva subjekt “čije oči pasivno promatraju i posjeduju”⁸ (Pratt 1992:7). Sve navedene strategije reprezentacije moguće je iščitavati kroz putopise, kao tipična mjesta susreta i razmjene kultura, invencije i reinencije.

Unatoč “književnijem” stilu romantičarskih putopisa, Yriarte pokazuje kako funkcija njegova putopisa nije isključivo literarne prirode, te i on, poput prosvjetitelja, teži živom i egzaktnom putopisu, a egzaktnost i autentičnost potvrđuje svojim prisustvom, detaljnim opisima i, što je vrlo važno, crtežima (akvarelima) koji u punom smislu riječi predstavljaju dokazni materijal. Grgurinović u svome radu, po uzoru na Pratt, navodi: “anti-osvajanjem se, dakle, alatima prirodoslovlja i mapiranja prostora svakom fizičkom prostoru na Zemlji može nametnuti europski diskurzivni red” (Grgurinović 2008:153). Ako prirodoslovlje zamijenimo ekonomskim jezikom, možemo se osloniti na primjer koji navodi Wolff, a koji u skladu s postkolonijalnom teorijom prikazuje putopisca Fortisa kao kolonijalnog pisca kojemu je motivacija ekonomske prirode. Njegov je cilj “potraga za znanstvenom spoznajom koja bi imala za cilj obogaćenje nacije...” (Wolff 2001:92 prema Pletenac 2007:54). S druge strane, Pletenac (prema Pratt) ističe prirodopis kao praksu u kojoj se “susreću ekonomija i znanost na različitim nivoima, od toga da znanstvenici stvaraju jedno novo tržište za proizvode koji su nužni njima, pa do pokušaja kultiviranja i znanstvenog usavršavanja (čitaj racionalizacije) ratarstva i stočarstva” (Pratt 1992:34-37 prema Pletenac 2007:54). Yriarte spominje zanatske i po-

⁷ Hegemoniju možemo definirati kao niz strategija s ciljem podčinjavanja i osiguravanja prevlasti jedne kulture/ideje nad drugom.

⁸ U engleskom originalu: “*whose imperial eyes passively look out and possess*”.

ljoprivredne specifičnosti, odnos uvoza i izvoza te prometnu infrastrukturu. Detaljno donosi i opis Arsenala (Pula) koji je jednom prilikom posjetio. Analiza tih tematskih područja svakako nije u domeni predstavljanja turističke destinacije te se možemo samo pitati kome su bile namijenjene takve informacije. Yriarte pritom djeluje poput vojnog stratega koji *incoognito* dolazi u Arsenal da bi prenio informacije od strateške važnosti svojoj zemlji. Upravo tada Yriarte zauzima stav *anti-osvajača* te navodi:

Austrijska vlast nerado izdaje dozvole za ulazak u vojnu bazu; ipak, običan putnik, koji se ne zanima za tajne razornih oružja na koja su u ovo željezno doba ljubomorne sve vlade, tijekom običnog amaterskog posjeta vidi dovoljno da bi naslutio kolika je snaga i kako je savršena organizacija arsenala. (Yriarte 1999:46)

I "romantiziranje" predstavlja jedan od elemenata kojim se gradi i uspostavlja pozicija anti-osvajača (usp. Grgurinović 2008). Kod Yriarte, koje ga sam i sama, po uzoru na Linnéa, klasificirala kao romantičarskog putopisca, primjera "romantiziranja" ljudi, prostora i vremena ima napretek. Ono se posebno ogleda u opisu stanovništva koje postaje bezvremensko, lijepo, divlje i drugačije od onoga što Yriarte poznaje.

Frizure nisu bez dražesti; većina seljanki kosu pokriva bijelim rupcem urešenim čipkom i vezom, koji ističe njihovu tamnu put: neke međutim pokazuju guste pletenice upletene bijelim, crvenim i zelenim vrpčama. Bjelina tkanine i svojevrsno koketno razmetanje nakitom ono je što putniku najviše upada u oči. (Yriarte 1999:23)

No i svakodnevni život perojskih Crnogoraca Yriarte vidi kao zamrznutu prošlost.

Biti danas ovdje znači prstom dotaknuti povijest koja će se s vremenom zamagliti, dok jednog dana ne ostane samo legenda. (ibid.:48)

Zaključak

Zaključimo kako je čitati putopis iz dva rakursa, onog književnopovijesnog i onog kulturnoantropološkog vrlo plodonosno i, čini se, neizbježno. Naime, strategije reprezentacija se vrlo često preklapaju, pa stereotipi, kako ih istražuje disciplina imagologije, imaju direktne uplive i u kulturnoantropološkim istraživanjima. Nadalje, romantičarski opisi putopisca smještaju u društveno-povijesni kontekst, a to nam ponovno daje saznanja o njegovim namjerama koje se u kolonijalnim reprezentacijama mogu još dublje iščitavati.

Pozicija anti-osvajanja nerijetko se uspostavlja u samom uvodu, a Duda također navodi kako se upravo u okviru putopisa može iskristalizirati pozicija putopisnog subjekta.

Konačno, ono što je važno naglasiti, a što je najavljeno u samom početku, nije samo metodologija koja je korištena prilikom analize ovoga putopisa, već i ideja o "otjelovljenju" kulture u tekstu. Već smo godinama svjesni subjektivnosti svakog opisa, opterećenosti vlastitom poviješću i svakodnevicom. Sve se to uplelo u tekst o *Istri i Dalmaciji* (1878) kao i u ovaj manji doprinos u proučavanju putopisa kao teksta kulture.

Literatura

- Bakić Hayden, Milica. 1992. "Orientalist Variations on the Theme Balkans. Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics". *Slavic Review* 51/1.
- Biti, Vladimir. 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Duda, Dean. 1998. *Priča i putovanje. Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Geertz, Clifford. 1979. "Deep Play. Notes on the Balinese Cockfight". U *Interpretive Social Science. A Reader*. P. Rabinow i W. M. Sullivan, ur. University of California Press.
- Grgurinović, Ivona. 2008. "Načini konstruiranja Drugog u putopisu 'Crno janje, sivi sokol' Rebecce West". *Etnološka istraživanja*, 147-158.
- Ivon, Katarina. 2008. "Suvremena strujanja u komparatistici". *Magistra Iadertina* 3/3:39-56.
- Leboš, Sonja. 2007. "Analiza putopisa 'Sjećanje na putovanje u zemlju Slavena s juga' autora Georgesa Perrota". *Studia ethnologica Croatica* 19:151-168.
- Miličić, Irena. 2010. "Teoretičari, hodočasnici, činovnici: tri vrste renesansnih putopisnih tekstova". *Povijesni prilozi* 38:43-69.
- Moore, Jerry D. 2002. *Uvod u antropologiju. Teorije i teoretičari kulture*. Zagreb: Naklada Jeksenski i Turk.
- Nikočević, Lidija. 2008. *Iz "etnološkog mraka"*. Pula: Zavičajna naklada "Žakan Juri".
- Pageaux, Daniel-Henri. 2009. "Od kulturnog imaginarija do imaginarnog". U *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. D. Dukić, ur. Zagreb: Srednja Europa.
- Pletenac, Tomislav. 2004. "Hrvatska etnologija kao proizvod transkulturacije". Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Pratt, Mary Louise. 1992. *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. London, New York: Routledge.
- Rabinow, Paul. 1992. "Predodžbe su društvene činjenice. Modernost i postmodernost u antropologiji". *Domesti* 25/3-4:119-135.
- Sindičić Sabljo, Mirna. 2011. "Predodžbe o ruralnoj sredini u Zimskom ljetovanju Vladana Desnice". *FLUMINENSIA* 23/1:131-142.
- Yriarte, Charles. 1999. *Istra i Dalmacija*. Zagreb: Antibarbarus.

Istria in Charles Yriarte's Travelogue. Analysis of Travel Writing as Literary and Cultural Text

Summary

The author brings forth a short overview of the problems connected to the marginalization of non-fiction narrative prose and its structural changes from the standpoint of theory and history of literature and discusses the position of travelogues in the history of ethnological research and scientific turns that brought travelogues to the centre of both disciplines.

Travelogue is analyzed not only as a literary text, but, what is more important, as a text of culture, using Geertz's concept of culture as text and anthropological research as interpretation of the same. To analyze a travelogue from the two mentioned standpoints, the author uses Charles Yriarte's *Istria and Dalmatia* (1878).

[*travelogue, imagology, text as culture, Istria, Yriarte*]